

Duška R. Radmanović

ALTERNATIVE ŠKOLSKOG RASPOREDA IZ PERSPEKTIVE UČENIKA: ŠKOLA U VRIJEME UBRZANOG RAZVOJA DRUŠTVA¹

SAŽETAK

U kontekstu ubrzanog tehnološkog razvoja i promjena u društvu, sve je očigledniji uticaj digitalizacije i globalizacije na obrazovne sisteme, koji moraju odgovarati na nove izazove i potrebe. Uvođenje fleksibilnih obrazovnih modela postaje nužnost u eri novih tehnologija, ali i pronalaženje novih narativa na kojima će počivati svrha obrazovanja u budućnosti. Ovaj rad istražuje percepcije učenika o trenutnom rasporedu školske nastave i potencijalnim alternativnim modelima, uključujući blok-raspored, semestralnu i modularnu nastavu. U fokusu istraživanja su stavovi učenika o fleksibilnosti rasporeda, relevantnosti predmeta i prilagodljivosti nastave njihovim individualnim potrebama. Kroz kvalitativni pristup fokus grupa analizirani su ključni izazovi trenutnog sistema, kao što su preopterećenost učenika, fragmentacija učenja i ograničena fleksibilnost. Rezultati sugeriraju da učenici favorizuju blok-raspored zbog veće fokusiranosti i manje preopterećenosti, uvođenje izbornosti predmeta i kasniji početak nastave. Ova saznanja pružaju osnovu za dalje istraživanje i unapređenje organizacije školske nastave s ciljem povećanja efikasnosti i zadovoljstva korisnika obrazovnog sistema, s obzirom na eksponencijalni razvoj tehnologije i promjenjive zahtjeve društva.

KLJUČNE REČI

škola, obrazovanje, školski raspored, organizacija nastave, ubrzani razvoj, narativ, fokus grupa

1. Uvod

Na samom pragu 2025. godine, postaje očigledno da je svijet u kojem živimo pretrpio dramatične promjene tokom posljednjih trideset godina, vođen neprestano ubrzavajućim tehnološkim napretkom. Može se slobodno tvrditi da svijet u kojem su odrastale generacije rođene tokom poslednje tri decenije 20. vijeka gotovo da više ne postoji, te da su ove generacije

¹ Istraživanje je predstavljeno na međunarodnoj konferenciji *Why still education?* održanoj u Beogradu u oktobru 2024. godine.

praktično odrastale u analagnom dobu, ali su kao već odrasli ljudi prešli u digitalno doba.

Globalizacija, koncentracija kapitala, rast transnacionalnih korporacija, nezapamćeni napredak medicine i raznih naučnih disciplina, ali prije svega informatička revolucija, oblikovali su moderno društvo u entitet čiji je dalji razvoj izuzetno teško predvidjeti. Gidensova metafora „Moloha modernosti“ (Giddens 2013) simbolizuje nezaustavljivu snagu modernizacije, koja je odavno izmakla kontroli čak i onima na vrhu hijerarhije moći savremenog društva.

Teorija o ekspanzionalnom ubrzanju razvoja društva (Kelly 2010; Kurzweil 2006, 2024; Negroponte 1996; West 2017) nalazi dobrim dijelom potvrdu u savremenim dešavanjima. Dok su hiljade godina prolazile između otkrića vatre i točka, svaki sljedeći pronalazak dodatno je ubrzavao tempo napretka. Informatička revolucija, započeta pedesetih godina 20. vijeka, dovela nas je u eru vještačke inteligencije – iako ne tako brzo kako su to predviđali naučnici tog vremena.

Šta se za to vrijeme dešava s obrazovanjem? Škola kakvu danas poznajemo razvijala se u industrijskom društvu, a razredno-predmetno-časovni sistem u kojem čas traje 45 minuta i sadržaji se izučavaju po predmetima, postavio je Komenski još u 17. vijeku. S vremenom se spektar znanja koja su sticana u školama značajno proširivao, međutim sama organizacija i struktura škole kao institucije nije pretrpjela značajnije izmjene, te stoga u mnogim zemljama svijeta, uključujući i većinu zemalja bivše Jugoslavije, imamo organizaciju nastave i školske rasporede u dvije smjene, koje najviše nalikuju smjenskom radu karakterističnom za fabrike. Ovakva organizacija nastave u bivšoj Jugoslaviji pogodovala je socijalističkom sistemu i društvu koje je prelazilo iz agrarnog u industrijsko, u kojem je broj djece bio veliki, a kapaciteti škola i broj učitelja ograničeni. Trideset i pet godina nakon završetka sloma socijalističke Jugoslavije, zemlje koje su nastale njenim raspadom niti su više industrijska društva, niti imaju veliki broj učenika (osim u gradskim, urbanim sredinama), niti se suočavaju s manjkom nastavnog osoblja (što je slučaj kod većine predmeta, osim matematike i fizike). Međutim, u svim zemljama bivše Jugoslavije, osim Slovenije i djelimično Hrvatske, škole su, uz manje ili više neorganizovane pokušaje reformi, često karakteristične po nedostatku naučnih i stručnih analiza koje bi im prethodile, nastavile da primjenjuju dvosmjenski sistem organizacije nastave. Nastava je i dalje fragmentisana po predmetima čiji se broj stalno povećava, opterećujući gotovo sve razrede osnovne škole do maksimuma dozvoljenog pedagoškim standardima. Ovakav pristup, kako pokazuju istraživanja (Dahl and Lewin 2002; Fredriksen et al. 2004), sve manje odgovara potrebama modernih učenika, čiji se ritam spavanja, koncentracije

i interesovanja razlikuje od prethodnih generacija. Mnogobrojni projekti nevladinih organizacija u obrazovanju, težili su izmjenama nastavnog plana i programa, a pojedini su u tome i uspjeli, kao što je projekat NVO „Civitas“ koji je rezultirao promjenama u osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini, uvodeći sadržaje koji se odnose na oblast demokratije i ljudskih prava (najčešće se izučava kao poseban predmet).

Informaciona revolucija značajno je uticala na tržište rada i praktično transformisala svakodnevni život, dovodeći u pitanje i tradicionalne metode podučavanja koje se koriste u školama. Tehnologija je istovremeno ubrzala i globalizaciju omogućavajući sve intenzivniju internacionalizaciju u obrazovanju, ali i mobilnost radnika, što je stvorilo dodatnu konkurenciju i povećalo pritisak na školske sisteme da prate ove trendove. Pred obrazovne sisteme stavljen je problem razvijanja fleksibilnih strategija koje će omogućiti učenicima da se efikasno prilagode životu u budućnosti.

Ovo istraživanje ima za cilj da ispita percepcije učenika, kao jedne od ključnih zainteresovanih strana u obrazovnom sistemu, o školskom rasporedu i organizaciji nastave u osnovnim školama. Fokus istraživanja je na razumijevanju stavova učenika o trenutnom rasporedu, koji se temelji na rotaciji smjena i strukturisanju školskog dana kroz šest časova u trajanju od 45 minuta. Pitanja koja se postavljaju odnose se na to kako učenici doživljavaju ovaj sistem, da li im omogućava dovoljno fleksibilnosti za učenje i prilagođavanje individualnim interesovanjima, te u kojoj mjeri ispunjava njihove obrazovne i lične potrebe. Dalje, istraživanje nastoji da ispita koje alternativne modele školskog rasporeda učenici vide kao poželjne i kako zamišljaju svoj idealni školski raspored. Posebna pažnja posvećuje se percepciji učenika o organizaciji predmetne nastave, uključujući relevantnost i pristupačnost sadržaja pojedinih predmeta. Cilj je identifikovati ključne izazove i potencijalne smjernice za unapređenje školskog rasporeda i organizacije nastave, uzimajući u obzir stavove i potrebe učenika u kontekstu savremenih obrazovnih i društvenih zahtjeva.

2. Ubrzani razvoj tehnologije i društva

Brojne društvene teorije bave se razvojem društva i pokušajem praćenja tog razvoja od strane najvažnijih struktura i institucija društva, uključujući i obrazovanje. Ovo svakako nije neobično, imajući u vidu da je pitanje „šta donosi budućnost“ intrigiralo čovjeka od kada je razvio svijest o sebi. Stoga su se tim pitanjem bavili neki od najvećih umova današnjice, te tako imamo teoriju modernosti Antonija Gidensa (*Anthony Giddens*) koji već decenijama argumentuje da ljudi odavno nisu kadri da upravljaju silama koje su sami pokrenuli (Giddens 1991, 2013). Daniel Bel je još 70-tih postavio

teoriju postindustrijskog društva kritikujući institucionalno opiranje nužnim promjenama (Bell 1973). Brojni teoretičari zastupaju teoriju ekspanzionalnog razvoja tehnologije, koja govori o tome da se tehnologija ne razvija linearno, nego ekspanzionalno, te da inovacije imaju kumulativni efekat (Kelly 2010; Kurzweil 2006, 2024; Negroponte 1996; West 2017). Iako nije koristio terminologiju ekspanzionalnog rasta, o ubrzanju dinamici tehnoloških promjena piše i Alvin Tofler (*Alvin Toffler*), kao i tenzijama koje prelazak u informatičko društvo izaziva u tradicionalnim institucijama (Toffler 1980, 1984). Modis pak daje kritički pogled na ekspanzionalne modele, sugerišući da mnoge promjene slijede obrazac ubrzanja, zatim zasićenja i stabilizacije (Modis 1992, 2002).

Jedna od najsmjelijih teorija koja se takođe oslanja na osnovnu premisu ekspanzionalnog razvoja tehnologije i društva, jeste teorija singulariteta koja govori o tome da će u prvoj polovini 21. vijeka doći do singularnosti, perioda tokom kojeg će tempo tehnološkog napretka biti toliko ubrzan da će svijet biti nepovratno transformisan, od modela poslovanja do samog ciklusa ljudskog života i smrti (Kurzweil 2006, 2024).

Istovremeno, niz autora ukazivao je na različite načine kako obrazovni sistemi zaostaju za brzinom tehnološkog razvoja, te neminovno ne uspijevaju da odgovore na promijenjene potrebe društva (Mitra 2012, 2019; Negroponte 1996; Robinson and Aronica 2009, 2016). Mitra čak ide tako daleko da u svom eksperimentu pokazuje da učenici, ukoliko im se obezbijedi pristup modernim tehnologijama, mogu da uče i sami, bez prisustva nastavnika (Mitra 2012).

O institucionalnom karakteru škola pisali su i Mejer i Rouen (Meyer and Rowan 1977) koji ukazuju na to da škole, kao i mnoge druge institucije, imaju mnoge aktivnosti koje su ceremonijalne prirode i koje nemaju uporišta u dobrobiti učenika niti u poboljšanju obrazovnih postignuća.

Za potrebe ovog istraživanja referisaćemo se na teorijske stavove Nila Postmana (Neil Postman) koji uočava nedostatak značajnog narativa modernog obrazovanja, narativa koji će obrazovanju dati svrhu i smisao, te ukazuje da reforme moraju težiti fleksibilnosti kako bi bile relevantne za nove generacije (Postman 2011). Postman je ova svoja zapažanja, zasnovana na ranijim istraživanjima, iznio u knjizi *Kraj obrazovanja: Redefinisanje vrijednosti škole*² u kojoj je pisao da je trenutno u obrazovanju prisutno više različitih narativa čijim bi zahtjevima škole trebalo da udovolje. Prvi narativ je ekonomska korist, koji obećava učenicima da je svrha njihovog obrazovanja konkurentnost na tržištu rada. Postman zaključuje da bi iz toga proizašlo da svaka aktivnost koja nije u službi tog cilja predstavlja gubljenje

2 *The End of Education: Redefining the Value of School.*

vremena, ali da je očigledno da mladi ljudi odbijaju da budu svedeni samo na tu dimenziju, te da narativ ekonomske koristi nema kapacitet da bude svrha i smisao obrazovanja. Postman smatra da je narativ ekonomske koristi blisko povezan s narativom konzumerizma, a zatim sa narativom tehnologije, prema kojem je jednako podozriv, smatrajući da je narativ tehnologije suviše isključiv do mjere da je na nivou religijskih ubjeđenja. On ukazuje na činjenicu da narativ tehnologije, prema njegovom mišljenju, ugrožava opstanak škole kakvu poznajemo. Ovo je vidljivo iz stavova prethodnih autora koje smo naveli, a koji zaista dovode u pitanje razloge za postojanje škola. Postman sugerise pet alternativnih narativa na kojima smatra da bi trebalo da počiva obrazovanje u budućnosti (Postman 2011). „Svemirski brod Zemlja“ koji kao svrhu obrazovanja postavlja održivost ljudskog života na planeti Zemlji, zatim „Pali anđeo“ koji u fokus obrazovanja stavlja učenje na greškama i preispitivanje svega, „Američki eksperiment“ koji je fokusiran na Sjedinjene Američke Države kao nedovršenu demokratiju koju je potrebno unapređivati, „Zakon raznovrsnosti“ koji se fokusira na etnički diverzitet kao dinamični izvor promjena, te „Pripovjedači svijeta³“ koji u fokus obrazovanja stavlja lingvistiku, vladanje riječima koje će oblikovati svijet. Zanimljivo je da Postman smatra da su najveći izumi i najveći napredak čovječanstva ostvareni u 19. vijeku, te da 21. vijek ne može nadmašiti ta dostignuća (Postman 2011).

3. Metodologija

U ovom istraživanju korišćena je kvalitativna metoda fokus grupe kako bi se otkrili dublji motivi učenika koji utiču na njihovu percepciju organizacije nastave i školskog rasporeda. Cilj ovog istraživanja bio je uvidjeti kako učenici koji su već pri završetku školovanja u osnovnoj školi razmišljaju o školskom rasporedu i organizaciji nastave, šta je ono što im u postojećoj organizaciji odgovara, a šta bi promijenili, te da li vide neke alternative postojećem sistemu za koje smatraju da bi bile svrsishodnije njihovim potrebama.

Jedan od razloga odabira fokus grupe kao kvalitativne metode istraživanja je i uzrast ispitanika koji su planirani istraživanjem. Naime, ispitanici su bili uzrasta oko 15 godina, učenici devetog i osmog razreda osnovne škole, a istraživanja potvrđuju da djeca i adolescenti veoma pozitivno reaguju na primjenu metode fokus grupnog istraživanja (Paradžik, Jukić, and Karapetrić Bolfan 2018), jer lakše prihvataju pravila istraživanja i skloniji

3 Originalni naziv ovog alternativnog narativa je The Word Weavers/The World Makers koji govori o tome da su oni koji vladaju riječima – oni koji oblikuju svijet.

su tome da, pod uslovom da istraživač adekvatno vodi diskusiju, daju iskrene i spontane odgovore.

Za uzorak istraživanja odabrani su učenici tri osnovne škole s područja grada Banja Luka. Učenici su pretežno pohađali deveti razred (pet ispitanika), dok je dvoje ispitanika pohađalo osmi razred. Svi ispitanici bili su približno istog uzrasta, 15 godina, šest mjeseci manje ili više. Istraživanje je obuhvatilo djecu oba pola, četiri dječaka i tri djevojčice. Prilikom odabira uzorka vođeno je računa o tome da u istraživanje budu uključena djeca različitog akademskog uspjeha, te je među ispitanicima bilo učenika sa odličnim, vrlo dobrim i dobrim opštim uspjehom tokom školovanja. Dio ispitanika poznao se prije učešća u istraživanju, približno polovina, dok se ostali nisu poznavali sa ostalim ispitanicima.

Kako bi se obezbijedila saglasnost ispitanika za učešće u ispitivanju, pripremljen je obrazac saglasnosti roditelja/staratelja koji su potpisali ovu saglasnost, budući da je riječ o maloljetnicima. Takođe je pripremljen detaljniji dokument, informisani pristanak za učešće u istraživanju, u kojem su ispitanici i njihovi roditelji informisani o svim detaljima istraživanja, a detaljno je pojašnjena anonimnost ispitanika i povjerljivost stečenih informacija. Informisani pristanak sadržavao je kontakt podatke istraživača kako bi se omogućilo ispitanicima ili njihovim roditeljima da zatraže dodatne informacije u vezi sa istraživanjem. Informisani pristanak za učešće u istraživanju potpisali su i roditelji/staratelji ispitanika, istraživač, ali i sami ispitanici kako bi im se u samom startu pokazalo da je i njihov pristanak od ključnog značaja. U informisanom pristanku definisano je da će rezultati istraživanja biti upotrebljeni u svrhu pisanja naučnog rada, te u svrhu izlaganja na međunarodnoj konferenciji, budući da su isti ispitanici diskutovali o više pitanja koja se tiču njihove percepcije škole, nastave i nastavnika. Informisani pristanak sadržavao je informaciju da za učešće u istraživanju nije predviđena finansijska naknada, te da istraživač neće ostvariti finansijsku korist od istraživanja.

Diskusija je održana 6. juna 2024. godine u popodnevnom časovima nakon što su se svi ispitanici saglasili da im predloženi termin odgovara.

Istraživač je istovremeno bio i jedini moderator diskusije, a cjelokupan tok razgovora zabilježen je na audio-snimku, nakon što su ispitanici dali saglasnost da se diskusija snima. Razgovor je otvoren upoznavanjem, tzv. *ice breaker* u kojem je učesnicima ponuđeno da, u svrhu čuvanja njihove anonimnosti, izaberu pseudonim koji će koristiti i koji će biti naveden u istraživanju. Ispitanicima je sugerisano da odaberu za pseudonim naziv neke strane zemlje i istovremeno kažu zašto su se odlučili baš za taj pseudonim, što su i prihvatili. Prilikom predstavljanja odabrali su sljedeće pseudonime: Brazil, Ekvador, Španija, Niger, Mali, Kina, Italija i Meksiko.

Na samom početku moderator je naglasila da je razgovor povjerljiv, te da ispitanici mogu biti potpuno otvoreni, kao i da nema pogrešnih odgovora.

Moderator je tokom diskusije nastojala da svi ispitanici približno jednako učestvuju u razgovoru, te da dominantni učesnici ne zasjene one introvertnije. Razgovor je trajao oko 80 minuta uključujući i uvodni dio i pauzu prilikom prelaska na drugu temu. Ispitanici su veoma aktivno učestvovali u razgovoru, govorili otvoreno, nekada se slagali, a nekada argumentovano suprotstavljali stavovima ostalih učesnika. Svi ispitanici su naveli da je ovo po prvi put da ih neko pita za mišljenje o školi, školskim aktivnostima i nastavnicima. Nakon što je razgovor priveden kraju, svi ispitanici bili su iznenađeni da je razgovor trajao tako dugo, te su se izjasnili da im je fokus grupni intervju bio veoma zanimljiv i da im je „vrijeme proletjelo“.

4. Rezultati

Kako bi se došlo do odgovora na istraživačka pitanja, podaci prikupljeni u fokus grupi obrađeni su primjenom tematske analize (Braun and Clarke 2006; Nowell et al. 2017), a pridržavajući se smjernica koje se odnose na saopštavanje rezultata prikupljenih u kvalitativnim istraživanjima (Ajduković 2014; Hammersley 2007). Primjenjujući postupak tematske analize identifikovane su tematske kategorije dobijene istraživanjem, a koje prate tri tematske cjeline pitanja koja su postavljena u okviru fokus grupe. Tematska analiza sprovedena je u nekoliko faza s ciljem dobijanja pouzdanih i jasnih rezultata (Braun and Clarke 2006; Nowell et al. 2017). U prvoj fazi audio-snimak razgovora doslovno je transkribovan, a u drugoj fazi transkript je u nekoliko navrata iščitavan kako bi se generisali inicijalni kodovi i tematske kategorije. U trećoj, završnoj fazi tematske analize, svi relevantni podaci identifikovani su i kodirani, a za svaku tematsku cjelinu odabrani su citati ispitanika koji živopisno dočaravaju stavove učenika o pojedinim pitanjima.

Tri tematske cjeline u okviru kojih su postavljana pitanja ispitanicima su:

- *Postojeći školski raspored i organizacija nastave* – Kakvi su vaši stavovi o postojećem školskom rasporedu? Možete li se koncentrisati tokom nastave? U koje doba dana imate najviše poteškoća oko koncentracije? Da li su postojeće pauze i odmori dovoljni? Da li raznolikost tema u jednom danu pomaže ili odmaže koncentraciji? Da li imate dovoljno vremena za slobodne aktivnosti, vannastavne aktivnosti? Da li postojeći raspored omogućava dovoljno fleksibilnosti za učenje i prilagođavanje individualnim interesovanjima?

- *Organizacija predmetne nastave* – Kako vidite sadržaj postojećih predmeta? Da li je sadržaj predmeta koje izučavate aktuelan i relevantan za vaše potrebe? Da li smatrate da su svi predmeti neophodni?
- *Alternative školskog rasporeda* – Kako zamišljate poželjne alternative školskog rasporeda? Kako zamišljate idealnu organizaciju nastave?

U prvoj tematskoj cjelini *Postojeći školski raspored i organizacija nastave* dobijeni rezultati kategorisani su u podteme „koncentracija tokom nastave“, „rad u smjenama“, i „odmori i vrijeme za učenje“.

U Tabeli 1. prikazana je prva tematska cjelina, glavne podteme i primjeri odgovora ispitanika, odnosno doslovni citati.

Tabela 1. Tema „Postojeći školski raspored i organizacija nastave“

Tema: „Postojeći školski raspored i organizacija nastave“	
Podteme:	Citati:
Koncentracija tokom nastave	Veoma mi opada koncentracija, posebno nakon četvrtog časa (Kina). Ne mogu se koncentrisati na prva dva časa u jutarnjoj smjeni, posebno na prvom času (Ekvador). Šest časova različitih predmeta u jednom danu je previše; dok dođem do šestog časa, zaboravim šta sam slušao na prva tri (Niger). Druže, ja ne znam gdje sam u pola osam ujutro, a on me diže da odgovaram ili da pišem kontrolni (Mali). Dekoncentrisan sam rano ujutro, ali i kasno po podne, a posebno zbog toga što skačemo s teme na temu, jer su svi časovi različiti (Italija). Jedan čas od 45 minuta je predugo, poslije pola sata gubi se koncentracija (svi osim Španije). Gubim koncentraciju kada je smor čas, ali ne ako je nešto zanimljivo (Brazil). Pred kraja časa skoro svi iščekuju zvono i uopšte ne slušaju šta se govori, posebno pred veliki odmor, jer su svi gladni (Španija).
Rad u smjenama	Radije bih da idemo samo jednu smjenu, tako bih stekao rutinu i oko nje organizovao svoje ostale aktivnosti (Italija). Bila bi užasna gužva da svi idemo u jednu smjenu (Niger i Mali). Dosadilo bi mi da idem samo u jednu smjenu (Meksiko). Ja sam za samo jednu smjenu, ali u nekom kasnijem terminu, jer ne volim da ustajem rano ujutro i volim da sam slobodna ujutro (Španija). Ne volim ustajati rano (Brazil).

Odmori i vrijeme za učenje	Šest časova je previše svaki dan... Da imamo manje časova, uključila bih se u neku vannastavnu aktivnost koja me zanima, ali ovako, ne želim da ostajem sedam časova u školi (Ekvador). Odmori su prekratki, imamo samo pet minuta malog odmora između časova i to jedva da je dovoljno da stignemo u drugi kabinet (Kina). Mali odmor je definitivno prekratak, učenici ne stižu ni u toalet da odu, a poslije se nastavnici bune što tražimo da izađemo tokom časa (Italija i Mali). Veliki odmor je prekratak, ne stižemo ni da pojedemo nešto, posebno oni koji nisu ništa ponijeli i moraju još i da izađu i kupe nešto (Španija). Svi kontrolni su u isto vrijeme, dešava se da imamo po dva, tri kontrolna u jednom danu i tako cijele sedmice (Niger). U sedmici kada imam mnogo odgovaranja i kontrolnih, ne stižem da naučim sve i onda odaberem šta mi je u tom trenutku prioritet (Meksiko). Svaki nastavnik vidi samo svoj predmet i uopšte ne razmišlja o tome šta moramo spremati iz drugih predmeta (Italija).
----------------------------	--

Kada je u pitanju koncentracija, odnosno pažnja, uočavamo da većina ispitanika primjećuje smanjenje koncentracije kako dan odmiče, pri čemu raznovrsnost tema obrađivanih tokom šest različitih časova dodatno negativno utiče na njihovu pažnju. Međutim, ispitanici navode i to da je koncentracija direktno povezana s tematikom i načinom izlaganja određene teme, odnosno subjektivnom percepcijom zanimljivosti. Ovo je potvrđeno i percepcijom trajanja ovog istraživanja, koju su ispitanici uporedili s trajanjem školskog časa od 45 minuta, te im je bilo nevjerovatno da su proveli skoro dva školska časa u razgovoru o školi, a da im ipak nije bilo dosadno, dok na većini časova izgube koncentraciju nakon najduže pola sata. Ispitanici imaju podijeljena mišljenja u vezi s radom u smjenama; jedni su za dvije smjene, drugi za samo jednu smjenu. Međutim, čak i oni koji su za dvije smjene, nisu za to da nastava počinje tako rano, u 7.30 ujutro, i svi su saglasni da je veoma teško pisati kontrolni rad ili odgovarati u pola osam ujutro.

Kada je u pitanju podtema „odmori i vrijeme za učenje“ svi ispitanici su saglasni da odmori prekratko traju, naročito mali odmori između časova. Potpuna saglasnost svih učesnika postoji i na temu vremena za učenje, pri čemu svi uočavaju problem gomilanja provjera znanja u isto vrijeme iz različitih predmeta. Ispitanici se različito nose s ovim problemom, od toga da manje uče u prvom polugodištu, jer ocjene iz drugog polugodišta imaju veći uticaj na zaključnu ocjenu, do toga da zanemaruju određene predmete u korist drugih.

Druga tema odnosila se na organizaciju predmetne nastave, u kojoj su se izdvojile podteme „sadržaji predmeta“, „broj predmeta i broj časova“, a odgovore ispitanika vidimo u Tabeli 2.

Tabela 2. Tema: „Organizacija predmetne nastave“

Tema: „Organizacija predmetne nastave“	
Podteme:	Citati:
Sadržaji predmeta	Broj predmeta i nije toliko strašan koliko u svakom predmetu ima bespotrebnih lekcija koje nemaju nikakvu primjenu u životu (Italija). Iz srpskog jezika se radi suviše detalja gramatike i stara književna djela koja mi ne razumijemo (Kina i Niger). Iz likovnog radimo neke pojmove iz slikarstva koji su nama totalno nejasni i daleki (Brazil i Španija). Iz fizike se navodi mnogo ogleđa koje učenici nemaju gdje da vide nego moraju da zamišljaju sve to, većinu toga iz fizike sam morao da učim napamet, a ne da razumijem, jer kabineti fizike nisu dovoljno opremljeni (Italija). Svjesni smo toga da će nam informatika trebati u životu, ali ja ne znam ko je ono pisao, tu knjigu, taj program, pa to je takvo smaranje, da ja nemam riječi (Mali).
Broj predmeta i broj časova	Imamo 15 različitih predmeta i učenici su preopterećeni tolikim različitim oblastima, naročito zato što svi nastavnici daju kontrolne i ispituju u isto vrijeme (Meksiko). Broj časova pojedinih predmeta je prevelik, recimo srpski četiri časa, i još neki predmeti (Niger). Muzičko je bespotreban predmet, jer oni koji su zainteresovani za muziku mogu da idu u muzičku školu, kao i likovno, kao da je Pikaso išao u osnovnoj školi na likovno, pa mu neko govorio „to ne valja ništa, ti nećeš biti niko“ (Mali). Trebalo bi svesti broj predmeta za osnovnu školu na pet, šest neophodnih predmeta, kao srpski, matematika, a tehničko, hemija, likovno, to bi trebalo da se bira kasnije (Ekvador). Da, na to sam i ja mislila, da recimo imamo šest osnovnih predmeta svi, a da ostale predmete može svako da izabere koje želi, jer možda je nekome tehničko bitno, želi da se opredijeli za tu školu, ali mene ne zanima (Španija).

Ispitanici su jednoglasni u stavovima da svi predmeti imaju sadržaje za koje smatraju da su nepotrebni. U obrazlaganju svojih stavova navode zastarjelost, nepraktičnost, nerazumljivost i nezanimljivost sadržaja koji im se prezentuju. Takođe ukazuju na problem nedovoljne opremljenosti škole, što otežava razumijevanje ogleđa iz fizike i hemije. Veći dio ispitanika

smatra da imaju previše predmeta, a svi su saglasni u tome da je broj časova određenih predmeta prevelik. Svi pozitivno reaguju na ideju jednog od ispitanika (Ekvador), da bi neki predmeti trebalo da budu izborni. Iako svi ispitanici navode da vole savremene tehnologije, gotovo svima je informatika najdosadniji predmet, što je svojevrsan paradoks.

Treća tema definisana je kao *Alternative školskog rasporeda* u okviru koje su se izdvojile podteme *blok-nastava* i *idealna raspored*, a odgovori ispitanika vidljivi su u Tabeli 3.

Tabela 3. Tema: „Alternative školskog rasporeda“

Tema: „Alternative školskog rasporeda“	
Podteme:	Citati:
Blok-nastava	Čula sam za blok-nastavu i mislim da je to odlična varijanta – npr. svaki dan po tri predmeta, jer bih tako mogla da se fokusiram na tri različite teme, a ne na šest (Španija). Kada bismo imali blok-nastavu, torba bi mi bila lakša, jer bih nosio knjige i pribor za tri predmeta, umjesto šest (Meksiko). Blok-časovi su odlična ideja, jer ovako ono što sam zapamtio na matematici zaboravim dok odem na srpski, njemački, geografiju i fiziku (Niger). Lako gubim koncentraciju i stalno gledam na sat, mislim da bi mi veće udubljanje u jednu temu na blok-časovima pomoglo, možda bih nešto i naučio (Mali).
Idealan raspored	Druga smjena, pet časova, ali po pola sata, veliki odmor da traje duže (Kina). Nastava od ponedjeljka do četvrtka, blok-časovi, veliki odmor pola sata i mogućnost izbornih predmeta (Meksiko). Manji broj časova pojedinih predmeta i mogućnost biranja (Ekvador). Uvijek prva smjena, ali da počinje kasnije, blok-časovi, ne moraju se izbacivati predmeti, ali definitivno izbaciti nepotrebne lekcije kojih ima u svakom predmetu, nekom više, nekom manje (Italija). Druga smjena, četiri predmeta najviše u jednom danu, može blok-nastava i izborni predmeti (Mali). Druga smjena, duži odmori, kraći časovi i manji broj časova pojedinih predmeta, blok-nastava (Niger). Definitivno izborni predmeti i blok-nastava, druga smjena (Španija i Brazil).

Upitani o mogućim alternativama postojećem rasporedu, učenici sami navode primjer blok-časova i uviđaju brojne prednosti ovakvog načina organizacije nastave – od lakše školske torbe, do bolje koncentracije. Ispitanici smatraju da bi im blok-časovi olakšali učenje, jer bi pojedine predmete

imali jednom u toku nedjelje i ne bi morali svaki dan da se spremaju za šest različitih predmeta.

Kao idealno trajanje časova svi ispitanici se opredjeljuju za 30 minuta, obrazlažući da je 20 minuta prekratko, a 45 predugo, te da posljednjih 15 minuta svakako skoro niko nije koncentrisan na nastavu.

Svi ispitanici, osim Ekvadora, za najbolju alternativu postojećem rasporedu smatraju nastavu organizovanu po principu blok-časova. Većina bi izabrala drugu smjenu ili kasniji početak nastave u prvoj smjeni, a ideja jednog ispitanika (Meksiko) da se u školu ide samo četiri dana naišla je na nepodijeljenu podršku. Četvoro ispitanika navodi potrebu uvođenja izbornosti predmeta, a ideju podržavaju i ostali.

5. Diskusija

S obzirom na to da su rezultat dobijeni primjenom kvalitativne metode istraživanja, glavni ograničavajući faktor ovog istraživanja jeste uzorak ispitanika, te se kod izvođenja zaključaka mora o tome voditi računa. Međutim, kao što se moglo uočiti u prethodnom poglavlju, ovo istraživanje omogućilo je znatno dublji uvid u razmišljanja i stavove učenika, koji su navodili primjere iz svog školskog života i detaljno obrazlagali iznesene stavove. U praksi se takođe dešava da uvođenje većeg broja ispitanika ne doprinosi značajno raznolikosti odgovora, jer se odgovori često ponavljaju. Potrebno je takođe imati u vidu da je istraživanje eksplorativnog karaktera, te da je imalo za cilj definisanje novih pravaca istraživanja kada je u pitanju organizacija nastave i školski raspored. Pravci daljih istraživanja svakako bi trebalo da uključe veći broj obrazovnih sistema i veći broj ispitanika, ali i drugačije metode istraživanja koje bi se fokusirale na različite segmente, pošavši od koncentracije učenika, nastavnih metoda, trajanja časa, važnosti perioda odmora između časova itd. I pored očiglednih ograničenja, rezultati dobijeni ovim istraživanjem svakako imaju važne praktične implikacije.

Uočavamo da su ispitanici odgovarali na pitanja veoma detaljno i iskreno, te da su ciljevi istraživanja, da se ispituju stavovi učenika o trenutnom školskom rasporedu i organizaciji nastave, kao i o njihovom viđenju alternativnih modela, postignuti.

Ispitanici su navodili probleme s koncentracijom, ističući da im koncentracija veoma opada pred kraja časa, te da je taj problem izraženiji u prvim časovima jutarnje smjene, ali i na posljednjim časovima. Međutim, učesnici takođe navode važnost subjektivnog osjećaja zanimljivosti određene teme, kao i primijenjenih nastavnih metoda, koji značajno utiču na njihovu koncentraciju i pažnju tokom časa. I druga istraživanja ukazuju na to da pažnja u prvom redu zavisi od teme i načina predstavljanja, a ne

od samog trajanja određenog izlaganja (Bradbury 2016). Dok neka istraživanja pokazuju da pažnja učenika opada već nakon prvih 15 minuta časa (Johnstone and Percival 1976; Lucas, Goss-Lucas, and Bernstein 2004; Wankat 2001), drugi autori smatraju da opadanje pažnje svakako postoji, ali da nema dokaza da se to događa poslije prvih 15 minuta (Wilson and Korn 2007). Empirijsko istraživanje koncentracije učenika tokom časa pokazalo je da koncentracija ne traje određeni period u kontinuitetu, nego po pravilu opada i raste u kraćim ciklusima, s tim da su ciklusi pada koncentracije sve češći kako čas odmiče (Bunce, Flens, and Neiles 2010). Održavanje pažnje učenika povezano je s brojnim faktorima, od osjećaja sigurnosti u okruženju, do relevantnosti informacija, ali i metoda učenja, jer direktna angažovanost učenika uvijek bolje održava pažnju nego slušanje (Gregory and Kaufeldt 2015). Rezultati ovog istraživanja saglasni su s ranijim istraživanjima koja se odnose na pažnju i koncentraciju učenika, posebno u dijelu koji se odnosi na opadanje koncentracije kako čas odmiče, ali nisu uočili cikličnost pada koncentracije, što može biti objašnjeno time da u ovom istraživanju koncentracija nije bila glavni fokus i nije mjerena direktno tokom nastave, nego su učesnici iznosili svoju subjektivnu percepciju koncentracije tokom časa.

Svi ispitanici bili su saglasni u stavu da nastava u jutarnjoj smjeni suviše rano počinje (7.30 ujutro), te da to negativno utiče na koncentraciju, naročito tokom prva dva časa, posebno ukoliko na tim časovima imaju provjeru znanja. Brojna istraživanja širom svijeta ukazuju na to da se ritam spavanja adolescenata značajno mijenja, što zbog bioloških što zbog drugih faktora, na način da se vrijeme odlaska na spavanje odlaže⁴, što u kombinaciji s ranom jutarnjom nastavom dovodi do nedostatka sna, negativno utičući na njihov akademski uspjeh, motivaciju i cjelokupno ponašanje (Dahl and Lewin 2002; Fredriksen et al. 2004; Giannotti and Cortesi 2002; Koscec, Radošević-Vidaček, and Bakotic 2014; Košćec, Radošević-Vidaček, and Bakotić 2008; Laberge et al. 2001; Liu and Zhou 2002; Meijer, Habekothé, and Van Den Wittenboer 2000; Radošević-Vidaček and Košćec 2003; Tynjälä, Kannas, and Välimaa 1993; Wolfson and Carskadon 1998). Vidimo da se rezultati sprovedenih istraživanja poklapaju s nalazima ovog istraživanja, budući da čak i učenici koji preferiraju prvu smjenu smatraju da ona počinje prerano, što negativno utiče na njihovu koncentraciju. Problem nedostatka sna kod adolescenata uočila je i Američka pedijatrijska akademija⁵ koja je u veoma opsežnim studijama došla do zaključka da je adolescentima

4 Ovaj fenomen poznat je kao „kašnjenje faze spavanja“.

5 https://publications.aap.org/pediatrics/article/134/3/642/74175/School-Start-Times-for-Adolescents?utm_source=chatgpt.com?autologincheck=redirected

neophodno 8,5 do 9,5 sati sna dnevno kako bi optimalno funkcionisali, te preporučili školama da nastava počinje najranije u 8.30 ujutro, uzimajući u obzir i vrijeme koje učenici provedu u putu do škole. U svim navedenim istraživanjima uočeni su različiti negativni uticaji nedostatka sna kod adolescenata, slabije pažnje i koncentracije, lošijih akademskih postignuća, ali i povećanog stresa, anksioznosti, depresije, pa čak i oslabljenog imuniteta, gojaznosti i većeg rizika od povreda.

Učesnici su jednoglasno ukazali na problem gomilanja provjera znanja iz svih predmeta u relativno kratkom periodu, te navode različite strategije koje primjenjuju u učenju, od toga da manje uče u prvom polugodištu, jer znaju da te ocjene nemaju istu težinu u formiranju konačne ocjene, preko odluke da svjesno „žrtvuju“ određene predmete i uče samo ono što smatraju za prioritet u određenom trenutku, do toga da pokušavaju učiti sve odjednom i osjećaju da su preopterećeni. I druga istraživanja na Balkanu, ali i u drugim zemljama svijeta, potvrđuju osjećaj preopterećenosti učenika školskim obavezama i suviše stresan dnevni raspored, posebno kada se imaju u vidu i druge aktivnosti i potrebe adolescenata, kao što je slobodno vrijeme, druženje, ali i vanškolske aktivnosti pojedinih učenika, kao što su sport, umjetničke škole, škole stranih jezika itd. (Chraif and Anitei 2012; Jurčić 2006; Munjiza 2015; Munjiza, Peko, and Dubovicki 2016; Peko, Dubovicki, and Varga 2017; Petrov 2002; Rukavina and Nikčević-Milković 2017; Zvizdić and Dautbegović 2020). S nalazima ovog istraživanja saglasno je i istraživanje koje je ukazalo na prednosti formativnog vrednovanja u odnosu na sumativno (koje se pretežno primjenjuje u našem obrazovnom sistemu) u svim predmetima (Salama Muhammad Hassan et al. 2024). I u našem istraživanju ispitanici su ukazali na probleme upravo sumativnog vrednovanja koje se sprovodi na kraju ciklusa učenja određenih sadržaja, te se stoga dešava da vrednovanje znanja iz svih 15 predmeta uglavnom dolazi u istom periodu. Munjiza, Peko i Dubovicki u opsežnom istraživanju preopterećenosti učenika u Hrvatskoj ukazuju na svojevrsni paradoks preopterećenosti, budući da se o preopterećenosti učenika neprestano govori, te sprovode reforme s ciljem rasterećenja učenika, ali kao rezultat toga opterećenost paradoksalno neprestano raste (Munjiza et al. 2016).

Ideje koje su ispitanici imali u vezi sa izbornošću predmeta već u osnovnoj školi, realizovane su u nekim od najuspješnijih sistema obrazovanja na svijetu, kao što je Singapur, čiji su učenici na samom vrhu ljestvica PISA testiranja, još od 2009. godine, kada je Singapur po prvi put učestvovao u PISA testiranju (OECD 2023). Singapur je jedna od rijetkih zemalja koja bilježi kontinuirani napredak u gotovo svim oblastima koje se testiraju i čiji su rezultati impresivni, kako u matematici i nauci, tako i u čitanju. Osnovno obrazovanje u Singapuru traje šest godina i u školi se izučava ukupno devet

predmeta, međutim, učenicima je već u tom uzrastu omogućena izbornost predmeta⁶. Ono što je singapurski ekvivalent višim razredima osnovne škole u sistemu obrazovanja na prostorima bivše Jugoslavije, jeste tzv. *niže srednje obrazovanje*, koje učenici upisuju s navršениh 12 godina, a koje ukupno ima 12 predmeta, od kojih je sedam obavezno za sve učenike (engleski jezik, maternji jezik, matematika, nauka (fizika, hemija i biologija), društvene nauke, umjetnost i fizičko vaspitanje), dok su ostali predmeti izborni. U nižem srednjem obrazovanju postoji više različitih planova za učenike različitih interesovanja i mogućnosti, a zanimljivo je i to da se određeni dio predmeta (muzička kultura, fizičko vaspitanje i građansko vaspitanje) ne ocjenjuje. Takođe, Singapur najavljuje ukidanje predmeta informatika, jer planira da digitalne kompetencije integriše u ostale predmete.⁷

Namjera ukidanja predmeta informatika i njegovo integrisanje u ostale predmete, podržava stavove ispitanika o nerazumljivosti i nezanimljivosti sadržaja iz ove oblasti. Postman kao argument protiv intenzivne nastave informatike u školama navodi činjenicu da su milioni ljudi koji ove sadržaje nisu učili u školama, uspješno savladali vještine korišćenja računara u poslu i svakodnevnom životu (Postman 2011). Ono što uočavamo iz osnovnih informacija o obrazovnom sistemu jedne od najuspješnijih zemalja svijeta u ovoj oblasti, jeste da čak i ako ne uzmemo u obzir omogućenu izbornost predmeta već u ranom uzrastu, ukupan broj predmeta je manji nego u Republici Srpskoj i Srbiji. Srbija je od školske 2017/18. godine uvela tzv. *Slobodne nastavne aktivnosti* koje su dostupne učenicima od petog do osmog razreda, pri čemu učenik svake godine bira između četiri ponuđena programa i to „Vežbanjem do zdravlja“, „Medijska pismenost“, „Životne vještine“ i „Preduzetništvo“. Učenik ima pravo da svake godine izabere drugi program ili da ostane pri prethodnom izboru, izvode se jedan čas sedmično, ocjenjuju opisno i ne utiču na opšti uspjeh.⁸

Izbornost predmeta u osnovnoj školi već je primijenjena u Sloveniji gdje osnovne škole učenicima nude širok izbor različitih tema za koje se mogu opredijeliti. Zakonom o osnovnoj školi u Sloveniji je predviđeno da za učenike od 7. do 9. razreda škola mora izvoditi nastavu iz izbornih predmeta koji se biraju između najmanje tri predmeta iz društveno-humanističke i najmanje tri iz prirodno-tehničke oblasti⁹. Na primjeru osnovne škole „Jan-ka Kresnika“ vidimo da su ponuđeni izborni predmeti iz društveno-humanističke oblasti šaroliki – od orkestra, građanske kulture, pozorišnog kluba, likovnog stvaralaštva (tri predmeta), filmskog vaspitanja (tri predmeta),

6 <https://www.moe.gov.sg/primary/curriculum/syllabus>

7 <https://www.moe.gov.sg/secondary/schools-offering-full-sbb>

8 <https://zuov.gov.rs/sna/#1693827824309-3e58a012-525f>

9 <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO448>

vjere i etike, do istorije lokalne zajednice, govorništva, školskog novinarstva, radija, televizije, života čovjeka na zemlji, ali i njemačkog jezika; iz prirodno-tehničke oblasti nude se tri predmeta iz oblasti sporta, zatim matematičke radionice, ishrana, obrada materijala (drvo), obrada vještačkih materijala, hemijski eksperimenti, projekti iz fizike i tehnike, računarstvo (tri predmeta – multimedija, računarske mreže i obrada teksta), tehničko crtanje (3-D štampa i modelovanje), moderna priprema hrane i šah (osnove za 7. razred i kombinatorika za 8. i 9.)¹⁰

Vidimo da su ponuđeni brojni izborni predmeti koji uključuju i oblasti koje su u obrazovnom sistemu Republike Srpske u domenu vannastavnih aktivnosti (sekcije, klubovi itd.), ali i oblasti koje su obavezni predmeti (strani jezik, informatika). Izborni predmeti ili program slobodne nastavne aktivnosti na određen način motivišu sve učenike da se uključe u izučavanje sadržaja koji su trenutno samo moguće vannastavne aktivnosti, te im nudi mogućnost da kroz ove sadržaje istraže sopstvena interesovanja. I rezultati ovog istraživanja pokazuju da učenici žele da učestvuju u vannastavnim aktivnostima, ali smatraju da svakako suviše vremena provode u školi, te ne žele da ostaju u njoj sedam časova. Takođe uočavamo da svi ispitanici podržavaju uvođenje izbornih predmeta, jer smatraju da bi na taj način njihova individualna interesovanja i mogućnosti došli više do izražaja.

Međutim, potrebno je imati na umu da su rezultati PISA testiranja Slovenije¹¹, pa čak i Finske¹², koja je od početka testiranja bila najuspješnija evropska zemlja, imali silaznu putanju, te se može postaviti pitanje da li su obrazovne reforme uspješno odgovorile zahtjevima u pogledu ostvarivanja ishoda učenja. Ipak, čak i najniži rezultati i Slovenije i Finske i dalje su iznad onih koje ostvaruje Srbija, koja ima relativno konstantne rezultate u svim oblastima, osim čitanja koje je u drugom testiranju ostvarilo rast, ali su zatim rezultati stagnirali¹³. Bosna i Hercegovina obavila je samo jedno PISA testiranje, 2018. godine¹⁴, a rezultati prikazani u izvještaju niži su u sve tri oblasti od rezultata Srbije, međutim vlasti Republike Srpske zamjerale su što rezultati testiranja nisu prikazani na nivoima obrazovnih sistema, jer je obrazovanje u nadležnosti Republike Srpske, odnosno kantona u Federaciji BiH¹⁵. Rezultati PISA testiranja trenutno predstavljaju

10 https://www2.arnes.si/~osljkl/ucenci/obvezni_izborni_predmeti.htm#gsc.tab=0

11 https://www.oecd.org/en/publications/pisa-2022-results-volume-i-and-ii-country-notes_ed6fbcc5-en/slovenia_a325fb1f-en.html

12 https://www.oecd.org/en/publications/pisa-2022-results-volume-i-and-ii-country-notes_ed6fbcc5-en/finland_6991e849-en.html

13 https://www.oecd.org/en/publications/pisa-2022-results-volume-i-and-ii-country-notes_ed6fbcc5-en/serbia_961b99f9-en.html

14 <https://aposo.gov.ba/sadrzaj/uploads/PISA-2019-izvje%C5%A1taj-za-BiH.pdf>

15 <https://blmojgrad.com/ove-godine-bez-pisa-testiranja/>

dominantan mehanizam poređenja znanja učenika iz različitih zemalja širom svijeta, međutim oni se ipak ne mogu smatrati jedinim relevantnim pokazateljem kvaliteta određenog sistema obrazovanja iz razloga što razvoj kritičkog mišljenja, etičkih normi, svijesti o održivom razvoju i zaštiti životne sredine, kao neki od izuzetno važnih aspekata obrazovanja, ostaju izvan fokusa standardizovanih testiranja i mjerenja.

Gotovo svi ispitanici ocijenili su blok-nastavu najboljom alternativom postojećem školskom rasporedu u osnovnoj školi. Empirijska istraživanja sa učenicima osnovne škole pokazala su značajno bolja postignuća učenika iz predmeta biologija kada se nastava realizovala u blok-času, nego u pojedinačnim časovima, a učenici su pozitivno ocijenili ovakav način rada bez obzira na strategije podučavanja koje se koriste (Labak, Merdić, et al. 2014; Labak, Heffer, and Radanović 2014). Pozitivni efekti blok-nastave uočeni su i kod nastave matematike i to ne samo u pogledu usvajanja znanja, nego i u pogledu pažnje i aktivnosti (Matić, Bodroža, and Dedović 2008; Mattox, Hancock, and Queen 2005). Prednosti blok-nastave uočavaju se u različitim aspektima obrazovanja, od mogućnosti detaljnije obrade tema, aktivnosti učenika, akademskih postignuća, do pozitivnog uticaja na ponašanje učenika (Cobb, Abate, and Baker 1999; Evans et al. 2002; Lewis et al. 2005; Queen 2000; Trenta and Newman 2002). U svim navedenim istraživanjima kao jedna od glavnih prednosti blok-časova uočava se mogućnost primjene inovativnih i interaktivnih nastavnih metoda na koje učenici pozitivno reaguju. Manji broj istraživanja nalazi da je blok-nastava u srednjoj školi u pojedinim školama rezultirala nešto slabijim postignućima nego kod tradicionalne nastave (Gruber and Onwuegbuzie 2001) ili da dugoročno nema razlike u postignućima (Arnold 2002). Pojedini autori ističu da uspješnost realizacije blok-nastave zavisi od nastavnog i nenastavnog osoblja i uopšte svih učesnika u procesu (Queen 2000). Većina istraživanja sprovedena je na nivou srednjeg obrazovanja, jer je primjena blok-nastave češća u srednjim školama (i pojedine srednje škole u Republici Srpskoj primjenjuju blok-nastavu), ali i istraživanja sa učenicima u osnovnoj školi govore u prilog ovom modelu (Labak, Merdić, et al. 2014; Labak, Heffer, et al. 2014; Mattox et al. 2005). Iz svega navedenog vidimo da su rezultati istraživanja u vezi s blok-nastavom nekonzistentni, ali ipak pretežno pozitivni, te da su potrebna dodatna istraživanja efekata ovog modela u različitim sredinama i različitim uzrastima. Ovu nekonzistentnost potvrđuje i analiza 58 empirijskih studija o blok-rasporedu u SAD gdje se već dugo primjenjuje ovaj model (Zepeda and Mayers 2006).

Četvorodnevna radna nedjelja, koju su ispitanici naveli kao alternativu postojećem školskom rasporedu, nije nepoznat koncept u drugim zemljama. Na primjer u Sjedinjenim Američkim Državama ovaj model se značajno

proširio tokom posljednje decenije, posebno u ruralnim oblastima, te više od 1600 škola u 26 saveznih država primjenjuje ovaj model (Anglum and Park 2021). Četvorodnevna radna nedjelja ima za oko sat vremena veće dnevno opterećenje, nego petodnevna, a još uvijek nisu dovoljno ispitani njeni efekti na učenike u širem kontekstu (Thompson et al. 2021). Međutim, većina benefita koji su spominju uglavnom su finansijske prirode (Anglum and Park 2021), a istraživanja u pogledu postignuća učenika razlikuju se, od onih koji pokazuju da učenici koji pohađaju nastavu četiri dana u nedelji imaju slabija postignuća (Hewitt and Denny 2011; Thompson et al. 2022), do onih koja ne nalaze značajne razlike između postignuća (Anderson and Walker 2015). Nastavno osoblje je, s druge strane, izuzetno zadovoljno efektima ovog modela i smatraju da on pozitivno utiče na motivaciju nastavnika (Turner, Kim, and Uribe-Zarain 2017).

Ispitanici su uglavnom izabrali rad u jednoj smjeni kao idealan raspored, međutim jasno je da ta mogućnost direktno zavisi od prostornih kapaciteta kojima škola raspolaže, te da je ta opcija dostupna najčešće samo u malim sredinama u kojima se broj učenika značajno smanjio.

Kada postavimo rezultate istraživanja u odnos sa teorijskim zapažanjima Nila Postmana, uočavamo da percepcija učenika o načinu izvođenja nastave govori u prilog tome da obrazovanju nedostaju veliki narativi koje bi učenici jasno vidjeli kao svrhu svog obrazovanja. Gomilanje novih predmeta, a da se prethodno nije dugoročno analiziralo njihovo uklapanje u postojeći sistem i uticaj na preopterećenost učenika, govori u prilog tome da obrazovni sistem pokušava da prati dinamike promjena u društvu, ali to čini nesistematično, bez opredjeljivanja za suštinske narative na osnovu kojih će se definisati metodologije i organizacija. Neprestano uvođenje novih sadržaja bez redukovanja ranijih, a uz zadržavanje tradicionalnog rasporeda i organizacije nastave, dovelo je do toga da učenici u svakom danu imaju šest predmeta iz potpuno različitih oblasti, iz čega proizilazi niz drugih problema kao što je preopterećenost, veliki broj udžbenika, teške školske torbe, gomilanje vrednovanja znanja u istom periodu itd. Učenici žele da idu u školu i žele određen nivo fleksibilnosti sistema koji će im dozvoliti da iskažu vlastita interesovanja. Postmanovi alternativni narativi su jednim dijelom fokusirani na američko društvo, ali narativ važnosti održivosti ljudskog života na zemlji, lingvistički narativ i narativ preispitivanja činjenica veoma su univerzalni i zaista mogu predstavljati oslonac budućim generacijama u društvu koje se ubrzano razvija. S druge strane, obrazovanje neminovno mora zadržati u određenoj mjeri narativ ekonomske korisnosti, odnosno sticanja vještina i znanja za tržište rada, uključujući i digitalne kompetencije; međutim, veoma je važno da se narativ obrazovanja fokusira na kritičko mišljenje, svijest o održivom razvoju i

zaštitu životne sredine, a dodajmo tu i etičnost koja s razvojem tehnologije sve više dolazi u prvi plan.

I pored ubrzanog razvoja tehnologije, biološke karakteristike čovjeka nisu se promijenile, te se rani rast i razvoj, kao ni osnovno obrazovanje, nikako ne smiju osloniti na tehnologiju, jer to može imati nesagledive posljedice po buduće generacije. Važno je imati u vidu da škola nema samo obrazovnu funkciju, te da uspješnost eksperimenta učenja upotrebom tehnologije nikako ne znači da se obrazovanje može odvijati bez škole, jer su škole mjesto socijalizacije, upoznavanja dinamike društvenih grupa, sticanja relacionog i kulturnog kapitala i uopšte razvijanja društvenih kapaciteta mlade osobe.

6. Zaključak i praktične implikacije

U ovom istraživanju uočavamo da su učenici veoma važna zainteresovana strana u obrazovanju, te da veoma zrelo i objektivno razmišljaju o obrazovnim praksama argumentujući svoju percepciju i zapažanja. Stoga je veoma važno u budućim istraživanjima, kao i obrazovnim reformama, omogućiti da se čuje glas učenika, posebno kada se imaju u vidu generacijske razlike mladih ljudi koji su rođeni i odrastaju u digitalnom dobu. Percepcija učenika o mnogim važnim aspektima obrazovanja može biti značajno drugačija od percepcije stručnjaka i nastavnog osoblja. Istraživanje je pokazalo da učenici nisu zadovoljni tradicionalnim školskim rasporedom i organizacijom nastave, ističući probleme kao što su preopterećenost, nagomilavanje vrednovanja znanja, nastava koja počinje suviše rano, problemi s pažnjom, prekratki odmori, prevelik broj predmeta u dnevnom rasporedu i preobiman ili neadekvatan sadržaj pojedinih predmeta. Kao najbolju alternativu postojećem školskom rasporedu navode blok-časove, smatrajući da bi manji broj predmeta u dnevnom rasporedu pozitivno uticao na niz faktora, od strategije učenja, težine torbe do manje raznolikosti dnevnih tema. Takođe, učenici ukazuju na probleme s koncentracijom u ranim jutarnjim časovima. Ono što mogu biti praktične implikacije ovog istraživanja, jeste da su za buduće obrazovne reforme neophodni multidisciplinarni timovi koji će uz dodatna, sveobuhvatna istraživanja, i obavezno uzimanje u obzir percepcija učenika, predložiti suštinske reforme koje ne mogu za cilj imati samo dodavanje novih predmeta i novih sadržaja, a koje će pratiti i promjene rasporeda i organizacije nastave. Ono što se za početak može učiniti jeste da sve škole koje imaju uslove da nastavu organizuju samo u jednoj smjeni, prilagode početak nastave preporukama i ljekara i naučnika, a koje se odnose na ritam spavanja adolescenata, na način da nastava ne počinje prije 8.30 ili ukoliko je moguće i kasnije, te da prate da li će ta

promjena imati pozitivan uticaj na učenike. S obzirom da se blok-nastava već primjenjuje u srednjim školama, može se razmisliti i o tome da se ona, makar eksperimentalno, primijeni u trećoj trijadi osnovne škole, te prati kakvi su njeni dugoročni efekti kako na postignuća, tako i na pažnju učenika, primjenu interaktivnih nastavnih metoda i uopšte ponašanje učenika.

Literatura

- Ajduković, Marina (2014), „Kako izvještavati o kvalitativnim istraživanjima? Smjernice za istraživače, mentore i recenzente“, *Ljetopis socijalnog rada* 21 (3): 345–66, doi: 10.3935/ljsr.v21i2.58.
- Anderson, D. Mark, and Mary Beth Walker (2015), “Does Shortening the School Week Impact Student Performance? Evidence from the Four-Day School Week”, *Education Finance and Policy* 10 (3): 314–49, doi: 10.1162/EDFP_a_00165.
- Anglum, J. Cameron, and Aaron Park (2021), “Keeping Up With the Joneses: District Adoption of the 4-Day School Week in Rural Missouri”, *AERA Open* 7 (3): 23328584211002842, doi: 10.1177/23328584211002842.
- Arnold, Douglas E. (2002), “Block Schedule and Traditional Schedule Achievement: A Comparison”, *NASSP Bulletin* 86 (630): 42–53, doi: 10.1177/019263650208663006.
- Bell, Daniel (1973), *Coming Post-industrial Society: A Venture of Social Forecasting*, New York: Basic Books.
- Bradbury, Neil A. (2016), “Attention Span during Lectures: 8 Seconds, 10 Minutes, or More?”, *Advances in Physiology Education* 40 (4): 509–13, doi: 10.1152/advan.00109.2016.
- Braun, Virginia, and Victoria Clarke (2006), “Using Thematic Analysis in Psychology”, *Qualitative Research in Psychology* 3 (2): 77–101, doi: 10.1191/1478088706qp0630a.
- Bunce, Diane M., Elizabeth A. Flens, and Kelly Y. Neiles (2010), “How Long Can Students Pay Attention in Class? A Study of Student Attention Decline Using Clickers”, *Journal of Chemical Education* 87 (12): 1438–43, doi: 10.1021/ed100409p.
- Chraif, Mihaela, and Mihai Anitei (2012), “Overload Learning, Attachment and Coping Styles Predictors of Mental and Physical Health of Teenage High School Students in Romania”, *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 69: 1842–46, doi: 10.1016/j.sbspro.2012.12.135.
- Cobb, R. Brian, Stacey Abate, and Dennis Baker (1999), “Effects of 4X4 Block Scheduling”, *Education Policy Analysis Archives* 7: 3, doi: 10.14507/epaa.v7n3.1999.
- Dahl, Ronald E., and Daniel S. Lewin (2002), “Pathways to Adolescent Health Sleep Regulation and Behavior”, *The Journal of Adolescent Health: Official Publication of the Society for Adolescent Medicine* 31 (6 Suppl): 175–84, doi: 10.1016/s1054-139x(02)00506-2.
- Evans, William, Jan Tokarczyk, Sheri Rice, and Alison McCray (2002), “Block Scheduling: An Evaluation of Outcomes and Impact”, *The Clearing House: A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas* 75 (6): 319–23, doi: 10.1080/00098650209603964.

- Fredriksen, Katia, Jean Rhodes, Ranjini Reddy, and Niobe Way (2004), "Sleepless in Chicago: Tracking the Effects of Adolescent Sleep Loss during the Middle School Years", *Child Development* 75 (1): 84–95, doi: 10.1111/j.1467-8624.2004.00655.x.
- Giannotti, Flavia, and Flavia Cortesi (2002), "Sleep Patterns and Daytime Function in Adolescence: An Epidemiological Survey of an Italian High School Student Sample" u Mary A. Carskadon (ur.), *Adolescent sleep patterns: Biological, social, and psychological influences*, New York, NY, US: Cambridge University Press: 132–147.
- Giddens, Anthony (1991), *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*, Stanford, California: Stanford University Press.
- Giddens, Anthony (2013), *The Consequences of Modernity*, Hoboken: John Wiley & Sons.
- Gregory, Gayle, and Martha Kaufeldt (2015), *The Motivated Brain: Improving Student Attention, Engagement, and Perseverance*, ASCD.
- Gruber, Charlotte D., and Anthony J. Onwuegbuzie (2001), "Effects of Block Scheduling on Academic Achievement among High School Students", *The High School Journal* 84 (4): 32–42.
- Hammersley, Martyn (2007), "The Issue of Quality in Qualitative Research". *International Journal of Research & Method in Education* 30 (3): 287–305, doi: 10.1080/17437270701614782.
- Hewitt, Paul. M., and Denny, George. S. (2011). „The Four-Day School Week: Impact on Student Academic Performance“, *Rural Educator* 32 (2): 23–31.
- Johnstone, A. H., and Percival, F. (1976), „Attention breaks in lectures“, *Education in chemistry* 13 (2): 49–50.
- Jurčić, Marko (2006), „Učeničko opterećenje nastavom i razredno-nastavno ozračje“, *Odgovorne znanosti* 8 (2): 329–346.
- Kelly, Kevin. (2010). *What Technology Wants*, USA: Penguin Publishing Group.
- Košćec, Adrijana, Biserka Radošević-Vidaček, and Marija Bakotić (2008), „Regulacija budnosti i spavanja u adolescenciji: Biološki, bihevioralni i socijalni aspekti“, *Suvremena psihologija* 11 (2): 223–38.
- Koscec, Adrijana, Biserka Radošević-Vidaček, and Marija Bakotić (2014), "Morningness–Eveningness and Sleep Patterns of Adolescents Attending School in Two Rotating Shifts", *Chronobiology International* 31 (1): 52–63, doi: 10.3109/07420528.2013.821128.
- Kurzweil, Ray (2006), *The Singularity Is Near: When Humans Transcend Biology*, London: Duckworth.
- Kurzweil, Ray (2024), *The Singularity Is Nearer: When We Merge with AI*, London: Penguin Publishing Group.
- Labak, Irena, Marija Heffer, and Ines Radanović (2014), „Stavovi učenika o nastavi prirode i biologije organiziranoj u dvosatu“, *Educatio biologiae* 1: 36–48.
- Labak, Irena, Enrih Merdić, Marija Heffer, and Ines Radanović (2014), "Active Work Strategies in Single and Block Scheduled Classes and Biology Test Results", *Sociologija i prostor* 51 (3), doi: 10.5673/sip.51.3.4.
- Laberge, L., D. Petit, C. Simard, F. Vitaro, R. E. Tremblay, and J. Montplaisir (2001), "Development of Sleep Patterns in Early Adolescence", *Journal of Sleep Research* 10 (1): 59–67, doi: 10.1046/j.1365-2869.2001.00242.x.
- Lewis, Chance W., James J. Dugan, Marc A. Winokur, and R. Brian Cobb (2005), "The Effects of Block Scheduling on High School Academic Achievement", *NASSP Bulletin* 89 (645): 72–87, doi: 10.1177/019263650508964506.

- Liu, Xianchen, and Haibo Zhou (2002), "Sleep Duration, Insomnia and Behavioral Problems among Chinese Adolescents", *Psychiatry Research* 111 (1): 75–85, doi: 10.1016/s0165-1781(02)00131-2.
- Lucas, Sandra Goss, Sandra Goss-Lucas, and Douglas A. Bernstein (2004), *Teaching Psychology: A Step By Step Guide*, London: Psychology Press.
- Matić, Kekić Snežana, Pantić Olga Bodroža, and Nebojša Dedović (2008), "One Model of Mathematics Teaching1", *Letopis naučnih radova Poljoprivrednog fakulteta* 32 (1): 14–26.
- Mattox, Kim, Dawson R. Hancock, and J. Allen Queen (2005), "The Effect of Block Scheduling on Middle School Students' Mathematics Achievement", *NASSP Bulletin* 89 (642): 3–13, doi: 10.1177/019263650508964202.
- Meijer, A. M., H. T. Habekothé, and G. L. Van Den Wittenboer (2000), "Time in Bed, Quality of Sleep and School Functioning of Children", *Journal of Sleep Research* 9 (2): 145–53, doi: 10.1046/j.1365-2869.2000.00198.x.
- Meyer, John W., and Brian Rowan (1977), "Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony", *American Journal of Sociology* 83 (2): 340–63, doi: 10.1086/226550.
- Mitra, Sugata (2012), *Beyond the Hole in the Wall: Discover the Power of Self-Organized Learning*, USA: Amazon Digital Services LLC – KDP Print US.
- Mitra, Sugata (2019), *The School in the Cloud: The Emerging Future of Learning*, USA: SAGE Publications.
- Modis, Theodore (1992), *Predictions: Society's Telltale Signature Reveals the Past and Forecasts the Future*, New York: Simon & Schuster.
- Modis, Theodore (2002), *Predictions: 10 Years Later*, Geneva, Switzerland: Growth Dynamics.
- Munjiza, Emerik (2015), „Preopterećenje učenika uvjetovano opsegom udžbeničke literature i sposobnošću čitanja“, *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja* LXI (1): 11–21.
- Munjiza, Emerik, Anđelka Peko, and Snježana Dubovicki (2016), *Paradoks (pre)opterećenosti učenika osnovne škole*, Osijek: Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.
- Negroponte, Nicholas (1996), *Being digital*, UK: Hodder and Stoughton.
- Nowell, Lorelli S., Jill M. Norris, Deborah E. White, and Nancy J. Moules (2017), "Thematic Analysis: Striving to Meet the Trustworthiness Criteria", *International Journal of Qualitative Methods* 16 (1): 1–13, doi: 10.1177/1609406917733847.
- OECD (2019), *PISA 2018 Results (Volume II): Where All Students Can Succeed*, PISA, Paris: OECD Publishing, <https://doi.org/10.1787/b5fd1b8f-en>.
- Paradžik, Ljubica, Josipa Jukić, Ljiljana Karapetrić Bolfan (2018), „Primjena fokusnih grupa kao kvalitativne metode istraživanja u populaciji djece i adolescenata“, *Socijalna psihijatrija* 46 (4): 442–56.
- Peko, Anđelka, Snježana Dubovicki, and Rahaela Varga (2017), "The (Re) Construction of Student Overload in the Croatian Context", *Sodobna Pedagogika* 68 (2): 164–79.
- Petrov, A. Iu. (2002), "Schoolwork Overload", *Russian Education & Society* 44 (9): 40–51, doi: 10.2753/RES1060-9393440940.
- Postman, Neil (2011), *The End of Education: Redefining the Value of School*, New York: Knopf Doubleday Publishing Group.

- Queen, J. Allen (2000), "Block Scheduling Revisited", *Phi Delta Kappan* 82 (3): 214–22, doi: 10.1177/003172170008200307.
- Radošević-Vidaček, B., and Košćec, A. (2003), „Sleep patterns of adolescents attending classes in two shifts“, in: XVI International Symposium on Night and Shiftwork: *Equity and Working Time - A challenge to be achieved*: 154.
- Robinson, Ken, and Aronica, Lou (2009), *The Element: How Finding Your Passion Changes Everything*, UK: Allen Lane.
- Robinson, Ken, and Aronica, Lou (2016), *Creative Schools: The Grassroots Revolution That's Transforming Education*, UK: Penguin Publishing Group.
- Rukavina, Maja, Anela Nikčević-Milković (2017), „Adolescenti i školski stres“, *Acta Iadertina* 13 (2), doi: 10.15291/ai.1303.
- Salama Muhammad Hassan, Islam, Mariuxi Tomalá, Carlos Coello, Silvana Silva, and Carolina Silva (2024), "Assessment Methods and Their Impact on Learning Outcomes in Education: Los Métodos de Evaluación y Su Impacto En Los Resultados Del Aprendizaje En La Educación", *LATAM Revista Latinoamericana de Ciencias Sociales y Humanidades* 5, doi: 10.56712/latam.v5i5.2865.
- Thompson, Paul N., Katherine Gunter, Jr. Schuna John M., and Emily J. Tomayko (2021), "Are All Four-Day School Weeks Created Equal? A National Assessment of Four-Day School Week Policy Adoption and Implementation", *Education Finance and Policy* 16 (4): 558–83, doi: 10.1162/edfp_a_00316.
- Thompson, Paul N., Emily J. Tomayko, Katherine B. Gunter, and John Schuna Jr. (2022), "Impacts of the Four-Day School Week on High School Achievement and Educational Engagement", *Education Economics* 30 (5): 527–39, doi: 10.1080/09645292.2021.2006610.
- Toffler, Alvin (1980), *The Third Wave*, New York: Morrow.
- Toffler, Alvin (1984), *Future Shock*, 1st ed, New York: Bantam Books.
- Trenta, Louis, and Isadore Newman (2002), "Effects of a High School Block Scheduling Program on Students: A Four-Year Longitudinal Study of the Effects of Block Scheduling on Student Outcome Variables", *American Secondary Education* 31 (1): 54–71.
- Turner, Jon Scott, Kim Finch, and Uribe-Zarian Ximena (2017), „Staff Perspectives of the Four-Day School Week: A New Analysis of Compressed School Schedules“, *Journal of Education and Training Studies* 6 (1): 52–62.
- Tynjälä, J., L. Kannas, and R. Välimaa (1993), "How Young Europeans Sleep", *Health Education Research* 8 (1): 69–80, doi: 10.1093/her/8.1.69.
- Wankat, Philip C. (2001), *The Effective, Efficient Professor: Teaching Scholarship and Service*, 1st edition, Boston, London, and Toronto: Pearson.
- West, Geoffrey (2017), *Scale: The Universal Laws of Growth, Innovation, Sustainability, and the Pace of Life in Organisms, Cities, Economies, and Companies*; New York: Penguin.
- Wilson, Karen, and James H. Korn (2007), "Attention during Lectures: Beyond Ten Minutes", *Teaching of Psychology* 34 (2): 85–89, doi: 10.1080/00986280701291291.
- Wolfson, A. R., and M. A. Carskadon (1998), "Sleep Schedules and Daytime Functioning in Adolescents", *Child Development* 69 (4): 875–87.
- Zepeda, Sally J., and R. Stewart Mayers (2006), "An Analysis of Research on Block Scheduling", *Review of Educational Research* 76 (1): 137–70, doi: 10.3102/00346543076001137.

Zvizdić, Sibela, Amela Dautbegović (2020), „Preopterećenost učenika školskim obavezama / students overload with school duties“, *Journal of the Faculty of Philosophy in Sarajevo / Radovi Filozofskog Fakulteta u Sarajevu*, ISSN 2303-6990 on-Line (23): 105–16, doi: 10.46352/23036990.2020.105.

[https://publications.aap.org/pediatrics/article/134/3/642/74175/](https://publications.aap.org/pediatrics/article/134/3/642/74175/School-Start-Times-for-Adolescents?utm_source=chatgpt.com?autologincheck=redirected)

School-Start-Times-for-Adolescents?utm_source=chatgpt.com?autologincheck=redirected (pristupljeno 15. januara 2025).

<https://www.moe.gov.sg/primary/curriculum/syllabus> (pristupljeno 2. januara 2025).

<https://www.moe.gov.sg/secondary/schools-offering-full-sbb> (pristupljeno 2. januara 2025).

<https://zuov.gov.rs/sna/#1693827824309-3e58a012-525f> (pristupljeno 3. januara 2025).

<https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO448> (pristupljeno 4. januara 2025).

https://www2.arnes.si/~osljkl/ucenci/obvezni_izbirni_predmeti.htm#gsc.tab=0 (pristupljeno 4. januara 2025).

https://www.oecd.org/en/publications/pisa-2022-results-volume-i-and-ii-country-notes_ed6fbcc5-en/slovenia_a325fb1f-en.html (pristupljeno 10. januara 2025).

https://www.oecd.org/en/publications/pisa-2022-results-volume-i-and-ii-country-notes_ed6fbcc5-en/finland_6991e849-en.html (pristupljeno 11. januara 2025).

https://www.oecd.org/en/publications/pisa-2022-results-volume-i-and-ii-country-notes_ed6fbcc5-en/serbia_961b99f9-en.html (pristupljeno 11. januara 2025).

<https://aposov.gov.ba/sadrzaj/uploads/PISA-2019-izvje%C5%A1taj-za-BiH.pdf> (pristupljeno 11. januara 2025).

<https://blmojgrad.com/ove-godine-bez-pisa-testiranja/> (pristupljeno 28. aprila 2025).

Duška R. Radmanović

ALTERNATIVES TO THE SCHOOL SCHEDULE FROM THE STUDENT'S PERSPECTIVE: SCHOOL AT A TIME OF RAPID SOCIAL DEVELOPMENT

Summary

In the context of accelerated technological development and changes in society, the influence of digitalization and globalization on educational systems, which must respond to new challenges and needs, is becoming more and more obvious. The introduction of flexible educational models becomes a necessity in the era of new technologies, but also the finding of new narratives on which the purpose of education will rest in the future. This paper explores students' perceptions of the current school timetable and potential alternative models, including block-timetable, semester and modular teaching. The focus of the research is the students' views on the flexibility of the schedule, the relevance of the subject and the adaptability of the teaching to their individual needs. Through a qualitative approach of focus groups, the key challenges of the current system were analyzed, such as student overload, fragmentation of learning and limited flexibility. The results suggest that students favor the block schedule due to greater focus and less overload, the introduction of elective courses and later

start of classes. These findings provide the basis for further research and improvement of the organization of school teaching with the aim of increasing the efficiency and satisfaction of the users of the educational system, considering the exponential development of technology and the changing demands of society.

Keywords: school, education, school schedule, teaching organization, accelerated development, narrative, focus group.

